

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Кирилка Симеонова Тагарева – доцент в Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

професионално направление 3.2. Психология

докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*

Автор: Кирил Найденов Кирилов

Тема: Причинно-целев анализ на психологическото време в средна зряла възраст

Научен ръководител: доц. д-р Ирена Иванова Левкова – Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-1939 от 2.06.2021 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Причинно-целев анализ на психологическото време в средна зряла възраст“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма *Педагогическа и възрастова психология*.

Автор на дисертационния труд е Кирил Найденов Кирилов – задочен докторант към катедра „Психология”, научен ръководител е доц. д-р Ирена Иванова Левкова.

Представеният от Кирил Найденов Кирилов комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- протокол от катедрения съвет, свързан с докладване на готовността за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;

- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на Педагогическия факултет.

Докторантът е приложил самостоятелни публикации и в съавторство.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Кирил Кирилов е роден през 1963 г., завършва средното си образование в Природоматематическа гимназия в гр. Шумен. През 1986 година завършва висше образование - магистър в Медицинския университет – Варна с квалификация лекар. През 2008 г. има придобита следдипломна квалификация в Тракийския университет – Стара Загора с квалификация консултант по приложна психология в социалната сфера.

Владее английски и руски език, занимава се с музика (има издаден албум), шахмат. Има публикации в областта на медицината, психологията, математиката, специалната педагогика, пише есета, статии за периодичния печат, има издадена книга „Утеши ме!“.

Работил е като лекар – частна и държавна медицинска практика; училищен лекар; научен сътрудник в лаборатория по биофотоника в институт на БАН в Шумен; като асистент и старши асистент в Шуменски университет „К. Преславски“; преводач, а от 2014 година до днес е психологически консултант в Психологически център „Пъкеки“ – гр. Казънлък.

Кирил Кирилов е задочен докторант по педагогическа и възрастова психология към катедра Психология в ПУ в периода 2018 г. – 2021 г. През това време той води семинарни занятия по „Въведение в консултативна психология“, със студенти по психология. На 28.04.2021 г. на заседание на катедра „Психология“ дисертационният труд на Кирил Кирилов е обсъден и предложен за защита пред научно жури.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Дисертационният труд на Кирил Кирилов е посветен на субективното възприемане на времето при хора в средна зряла възраст. Проблемът е актуален в научно и научно-приложно отношение. Актуалността е изразена в опита да се постигне едно по-разширено разбиране за времето в психологически план, тъй като времето е не само едно от основните измерения в реалността, но има своите субективни проекции в психиката и индивидуалното поведение на хората. Актуалността се изразява във въпроса за това, какъв е доминиращия времеви фокус на

хората в зряла възраст, който насочва техните психичните процеси и поведението им. Този проблем е особено актуален днес, във време на пандемия, във време на динамични социални и икономически промени у нас. В този смисъл е интересно да се изследва по емпиричен път субективното преживяване на времето при хората в зряла възраст, връзката с календарната възраст и особеностите на възприемането на времето. Конкретните задачи, разработени в дисертацията се отнасят до определяне на специфичните особености на психологическото време при лица в средна зряла възраст, изясняване на основни и допълнителни фактори, които влияят на психологическото време и набелязване на главните тенденции и закономерности на тяхното влияние в средна зряла възраст. Една от задачите е да се направи сравнителен анализ на резултатите по два прилагани методи за изучаване на времевата перспектива: каузометрията и въпросникът на Зимбардо. Друга конкретна задача е свързана с въвеждането, обосноваването и проучването на допълнителни каузометрични величини, които да обогатят каузометричния анализ в теоретичен и практически аспект.

3. Познаване на проблема

Докторанта Кирил Кирилов познава състоянието на проблема и оценява творчески литературния материал. Докторантът демонстрира умения за съдържателен анализ на научна литература по проблемите за психологичното време. Обзорът на изследванията е съдържателен и в съпоставителен план, акцентирани са основните моменти в различните подходи. В целия текст личи задълбочено познаване на проблема и аналитични умения в работата.

2. Методика на изследването

Избраната методика на изследване позволява на Кирил Кирилов да постигне поставената цел и да получи адекватен отговор на задачите, решавани в дисертационния труд.

Използвани са разнообразни методи за изследване:

- Хипотетично-индуктивен метод.
- Статистически методи.
- Въпросник на Ф.Зимбардо и Дж.Бойд – ZTP1
- Специални методи за изследване, към които се отнасят:
 - Каузометрия или каузометричен (причинно-целеви) анализ на психологическото време на личността в биографичен мащаб. Този метод включва анализ на пре-

живяванията на детерминистичните отношения - «причина-следствие» и «средство-цел», изразени във връзките между основните събития от живота на даден човек.

- Методи за определяне на психологическата възраст.
- Методи за определяне очакваната продължителност на живота и степента на реализираност.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд е структуриран в няколко части: увод, три глави, заключение, приноси, библиография, приложения. Той се състои от 227 страници, от които 200 страници са основен текст, 17 страници са библиография и 10 – приложения. В библиографията са включени 205 източника: 159 на кирилица и 46 на латиница. Посочените източници включват значими разработки по разглеждания проблем както у нас, така и в чужбина.

В увода К. Кирилов определя рамките, вътре в които ще се изясни проблематиката, формулира своята цел, задачи, четири хипотези и методи на изследване.

Първа глава е теоретично-аналитична. Представеният литературен обзор е фокусиран върху изследователския проблем и обхваща релевантната литература. Акцентите са три: определение на понятието време; основни подходи и теоретични постановки при определяне същността на времето; операционализиране на конструкта «психологическо време». Представени са: квантовата концепция за психологическото време на личността (Дж. Коен; Т. Котл и др.); събитийната концепция за психологическото време; причинно-целевата концепция (Е. Головаха и А. Кроник), разгледана в два варианта: причинно-следствена и средство-целева. Анализирани са разликите в същността на концепциите, където единица за измерване на психологическото време в квантовата концепция е „квант-време“, в събитийната – събитието, а в причинно-целевата – причинно-целевата връзка между най-важните събития в живота на човека. Много подробно и аналитично са представени две концепции: 1) теорията на двамата руски психолози Е. Головаха и А. Кроник, чийто методика на изследването е каузометрията, а индикатори на времевата перспектива са жизнените събития в биографичен мащаб и 2) концепцията за времевата перспектива през погледа на Зимбардо и Бойд.

Във втора глава са описани методиките и методологията на научното изследване. Представена е каузометрията: обща информация и реализация. Детайлно и прецизно са описани 16 етапа, през които преминава взаимодействието между експериментатора и изследваното лице. Представена и методиката на Зимбардо. Изследвани са 108 лица на възраст от 40 до 65 години

от 24 населени места в България. Те са разпределени в две възрастови групи, по пол и по образователен ценз.

Резултатите в дисертационния труд представляват съществено обогатяване на концепцията за психологическото време на личността и доуточняване и корекция на част от прилаганите формули в причинно-целевите изследвания, за което авторът получава лична оценка от А. Кроник, с когото има и съвместна публикация.

Трета глава е посветена на резултатите и анализ на резултатите от изследването на психологическото време на личността в средна зряла възраст. Изложението е мащабно. Изследвани и определени са психологическата възраст, най-важните събития в живота на изследваните лица, „цветовите асоциации“, определена е сферата на принадлежност на събитията. Внимание е отделено на средство-целевите и причинно – следствените отношения и връзки между събитията. Представени са резултати от изследване на „входното събитие“, биографичния хоризонт. Последователно са определени моментна събитийна, моментната каузометрична и моментната интегрална възраст.

Изпълнена е задачата за определяне на зависимости между резултати получени с помощта на въпросника за времева перспектива на личността по Зимбардо и каузометричен анализ.

В изводите и обобщенията е представен сравнителен анализ и обобщена характеристика на психологическото време по основните променливи: пол, възраст и образование.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Научно-приложните приноси в дисертационния труд се заключават в прилагане на нов подход към изучаване на психологическото време на личността, което включва доуточняване и корекция на част от прилаганите формули в причинно-целевите изследвания.

Представен е обобщен причинно-целеви (каузометричен) анализ на психологическото време на личността в биографичен мащаб на лица в средна зряла възраст при при използване на над 50 количествени и качествени показатели, част от които са нововъведени от автора.

Проведено е оригинално проучване в научното поле на изследваната проблематика в България с лица в средна зряла възраст.

Въведени са понятията:

- «Каузометрична Мотивационно - Енергийна Система» (КМЕС), включваща нововъведените моментни величини «обща мотивационна енергия», «мотивационна работа», «мотивационна кинетична енергия», «мотивационна потенциална енергия» и производните им относителни величини, както и начинът на изчисляването им и числените стойности за извадката.

○ «позиция» (степен на включеност) на изследваните лица спрямо съобщаваните от тях при каузометричния анализ събития. Обособени са три различни позиции: информиран, наблюдател, участник.

○ «стандартизиран цветови спектър» на цветовете асоциации, според които изследваните лица оцветяват събитията в каузометрията, с помощта на осемте основни цвята от теста на Люшер.

○ «входно събитие» (хронологично първото събитие от всички съобщени от изследваното лице), като е изследвана средната календарна възраст, в която се намират лицата при случването му, както и е направен контент-анализ на неговото съдържание.

○ «биографичен хоризонт», показващо числено каква част, в събитийно отношение, от субективната картина на целия си жизнен път «виждат» изследваните лица към момента на изследването.

○ «каузометрична лупа»

○ «микрокаузограма»

Въведени са нови формули:

▪ обобщена формула за определяне на каквато и да е възраст, като използваните досега в каузометрията представляват нейни частни случаи;

▪ формули за определяне на различните видове моментни психологически скорости (в биографичен мащаб), в зависимост от различните показатели на психологическата възраст, както и за съответните субективни продължителности (протяжности) на интервалите на психологическите времена (в биографичен мащаб).

Въведени са два нови за каузометрията показателя на психологическата възраст - събитийна (биографична) психологическа възраст и интегрална психологическа възраст, както и са предложени начини за изчисляването им.

Приложните приноси са:

• Предложена е нова методика за определяне на очакваната продължителност на живота, степента на реализираност на жизнените замисли и един от показателите на психологическата възраст.

• Въведен е нов изглед на каузограмата, с цел използване в диагностичната и психотерапевтична практика на психолога, позволяващ на изследваните лица лесно и бързо да разбират и осъзнават демонстрираната там информация.

• За по-добро разбиране и осъзнаване от страна на изследваните лица в практиката, са използвани по съответен начин понятията «атрактор», «атракторно поле» и «атракторна зона» за събитията (или съвкупност от тях) от субективната картина на жизнения път, които учас-

тват в най-много причинно-целеви връзки - т.е., имат най-висок мотивационен статус, и съответно се представят като най-важни, съгласно оригиналната методика.

- Направена е адаптация за българската среда на б-факторен вариант на въпросника на Зимбардо - ZTRI, включващи и скалата «Трансцендентно бъдеще». Показани са резултати от пилотно изследване на взаимовръзките (корелациите) между получените резултати с пълната версия на въпросника, наречена ZTRI+, и получените такива чрез каузометрия, при едни и същи ИЛ.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Публикациите, които отразяват резултати на дисертацията са общо 10. Осем от тях са самостоятелни статии и две са в съавторство с А. Кроник и М. Василева. Девет от публикациите са на български език и една – на руски.

Седем от публикациите са статии в изданието „Балканско научно обозрение“ и притежават импакт-фактор – 2,656. Една статия е в списание „Психология на развитието“, което се издава от катедра Психология на ПУ, една – в сборник от студентски научен форум, организиран от Педагогическия факултет на ПУ и една – в сборник от международна научна конференция.

В съдържателно отношение публикациите разглеждат различни аспекти от темата на дисертационното изследване: причинно-целевата концепция за психологическото време; диагностично-консултативни и психотерапевтични перспективи за приложение на каузометричния анализ в България; методи за определяне на психологическата възраст чрез каузометричен подход; психотерапевтично значение на аналозиите при интерпретация на каузометрични резултати и др.

9. Лично участие на докторантката

Дисертационния труд е лично дело на Кирил Кирилов. Дисертацията представя един автор, свършил коректно масивна емпирична работа, тъй като определянето на параметрите на психологическото време на личността в рамките на причинно-целевата концепция е трудоемка задача. Считаю, че формулираните приноси и получени резултати са лична заслуга на автора.

10. Автореферат

Авторефератът дава ясна представа за дисертационния труд. Той е направен според изискванията и отразява основните резултати, постигнати в дисертацията.

11. Критични забележки и препоръки

Съществени критични забележки към представения дисертационен труд нямам.

12. Лични впечатления

Познавам Кирил Кирилов от 2018 година като докторант в катедра Психология в ПУ. Впечатленията ми от него са положителни: той е отговорен, общителен, отворен към научаване на нови неща, лоялен и точен.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Представеният дисертационен труд има богато съдържание в различни направления, свързани с психологическото време на хората. Приносите и резултатите могат да бъдат използвани в консултативната практика. Препоръчвам публикуване на научни студии и на монография по темата.

В рамките на моята компетентност не открих текстове, които могат да бъдат определени като плагиатство, а и в периода на работата ми върху дисертационния труд не съм получавала сигнали за такова.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд показва, че Кирил Найденов Кирилов притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’ на Кирил Найденов Кирилов** в област на висше образование: Социални, стопански и правни науки, професионално направление Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

07.09.2021 г.

Рецензент:

Доц.д-р Кирилка Тагарева